

СИСТЕМА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО МОНІТОРИНГУ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ (на прикладі виконання наукової програми “Школа самоствердження”)

Наталія СИТНИКОВА

Copyright © 2007

*“Ми виховуємо не носія знань,
а людину, яка має жити в суспільстві
і приносити йому користь”.*

Олександр Сухомлинський

Наприкінці ХХ століття життя висунуло суспільний запит на виховання соціально компетентної особистості, професіонала, чие мислення не обмежене лише спеціальними знаннями, а й має риси універсальності, фундаментальності та духовно-моральне підґрунтя. Усвідомлення цієї проблеми спонукало педколектив ЗОШ №43 м. Донецька у 1997 році взяти на себе сміливість спробувати її розв'язати. Цьому сприяло те, що школа почала співпрацювати з кафедрою експериментальних систем освіти Державної академії керівних кадрів освіти. В 1997 році рішенням вченої ради ДАККО наша школа стала експериментальною, а робота педколективу керованою з боку науковців. Так розпочалася робота школи в умовах *фундаментального соціально-психологічного експерименту з модульно-розвивальної системи навчання А.В. Фурмана (МРСН)* щодо виховання соціально компетентного школяра та створення Школи соціального самоствердження особистості учня.

Головне завдання наукової програми “Школа самоствердження” полягало в тому, щоб навчити дитину продуктивно жити і творити своє особисте життя у різний спосіб:

а) шляхом самопізнання і розвитку здатності до самовдосконалення та самореалізації;

б) за допомогою проектування, здійснення і реалізації оптимальних життєвих виборів кожним вихованцем;

в) у напрямку оволодіння учнями мистецтвом жити “тут – тепер – повно”, надаючи пріоритет морально-духовному становленню та самоствердженню кожного у шкільні роки.

У результаті спільної діяльності науковців під керівництвом проф. Фурмана А.В. та педагогів школи була створена Концепція розвитку школи, розроблена її методологічна модель, щорічно педколективом виконувалася Авторська наукова програма експериментальної роботи, проводився системний соціально-психологічний моніторинг інноваційних змін (*рис. 1*).

Згідно з авторською науковою програмою упродовж 10 років поетапно змінювалися експериментальні умови розвитку школи: поперше, кожні два роки проводилися комплексні діагностичні обстеження учнів і вчителів за спеціальною програмою, по-друге, була змінена організаційно-управлінська модель школи і перепідготовлені учителі як психологи-дослідники за спеціальною програмою, по-третє, був спроектований новий зміст освіти за допомогою інноваційно-методичного забезпечення (граф-схеми, наукові проекти навчальних курсів, сценарії модульно-розвивальних занять, розвивальні міні-підручники та освітні програми самореалізації особистості учня). Школа поступово перетворилася в *міні-інститут*, який розробляє нові, соціально і духовно зорієнтовані, розвивальні технології навчання, виховання, освіти.

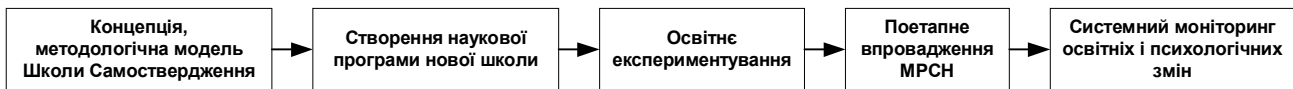

Рис.1.

Логіка освітнього експериментування

Досвід інноваційно-експериментальної роботи педколективу ЗОШ № 43 був опублікований у газеті “Завуч” (2004. – №6, лютий). Його основу становить соціально-психологічний моніторинг інноваційних змін, котрий був умовою і засобом об’єктивної оцінки спроектованої новаторської діяльності школи і давав вичерпну інформацію щодо передбачення можливих результатів, наслідків та повноти впровадження МРСН. При цьому спільно з науковцями з ЕСО були розроблені засадничі принципи експертно-діагностичної роботи:

1. Всебічність: розвиток особистості досліджувався як єдність незворотних якісних змін зовнішніх обставин і внутрішніх умов, що відображаються в експертних оцінках ефективності модульно-розвивальних занять.

2. Взаємодоповнення методів педагогічної, соціальної і психологічної діагностики, що відображалось у виділенні набору параметрів для оцінки ефективності актуальної розвивальної взаємодії всіх учасників НВП.

3. Обопільності вивчення психологічного світу вчителів, педпрацівників, учнів, батьків, змісту, стилю, характеру суб’єкт-суб’єктних взаємин між ними.

4. Природності діагностичних процедур, проведення яких відбувалося за звичних для педагогів та учнів обставин.

5. Переважання дослідницьких методів загальної діагностики та експертизи над локальними, проведення системних досліджень, котрі об’єктивно оцінювали результати запроваджених інновацій.

6. Орієнтація діагностичних і постдіагностичних ситуацій на самопізнання, саморозвиток, самоствердження особистості.

7. Використання результатів діагностичних обстежень для розробки програм прогнозування і проектування ефективної розвивальної взаємодії між учасниками навчально-виховного процесу.

Оцінювання експериментальної програми визначалося нами як ефективність діяльності школи, що конструє її організаційний клімат (інформаційний, соціальний і психологічний обміни під час розвивальних взаємин учасників

навчання) та соціально-психологічні клімати учнівських колективів (паритетність, комунікація, соціальний контроль), де кожна особистість є суб’єктом розвивальної взаємодії і має змогу саморозвиватися, самореалізуватися, самостверджуватися (О.Є. Гуменюк). Тому аналізу підлягали базові показники *освітніх технологій*, створення *інноваційних програмово-методичних засобів*, результативність *підготовки педагогів як психологів-дослідників*, *психокультурний розвиток кожного учасника навчально-виховного процесу*. Експертному оцінюванню також підлягала *повнота наукового проектування* соціально-культурно-психологічного простору школи (В.О. Комісаров), а *програмово-методична експертиза розвитку фундаментального експерименту* завершувала діагностування за великою експертною анкетною-звітом (А.В. Фурман). Отож нами використовувався експертно-діагностичний комплекс, що давав змогу об’єктивно оцінити повноту впровадження наукової програми “Школа самоствердження” (див. Психологія і суспільство. – 2005. – №2. – С. 29–75).

Після поетапного запровадження в експериментальну шкільну практику модульно-розвивальної системи навчання А.В. Фурмана ми періодично проводили її моніторинг і за допомогою експертних висновків та рекомендацій, здійснювали управління інноваційними процесами у розвитку школи. Це стало можливим завдяки компетентній діяльності *шкільної соціально-психологічної служби*. Вона вирішувала такі основні завдання, як: а) на основі комплексних діагностичних досліджень об’єктивізувала знання про внутрішній світ учасників навчання, зменшила суб’єктивність сприйняття особистості учня учителем; б) запропонувала моделі системної диференціації та індивідуалізації навчання та сприятливі умови для самореалізації школярів; в) проводила постійний психолого-педагогічний моніторинг соціального розвитку всіх учасників навчально-виховного процесу.

Щонайперше експертна служба відстежувала науковий рівень і наукову новітність інноваційних програмово-методичних засобів

навчання, які проектували та запроваджували у своїй роботі учителі школи (граф-схеми та наукові проекти навчальних курсів, сценарії модульних занять, міні-підручники та освітні програми самореалізації особистості учня). Крім того, підводилися підсумки апробації цих інноваційних засобів навчання та давалася оцінка ефективності модульних занять за спеціальними методиками (див. *Фурман А.В. Соціально-психологічна експертиза модульно-розвивальних занять у школі. – К., 1999. – 56 с.*).

Впровадження інноваційної системи навчання потребувало вчителя нового типу. Тому важливим кроком стало створення моделі підготовки учителя до професійного здійснення експериментальної діяльності. Разом із науковцями була розроблена і зреалізована інноваційна програма дистанційної перепідготовки вчителя як психолога-дослідника. Вона передбачала оволодіння кожним наставником науковими знаннями з теорії, методології, технології та експериментальної практики модульно-розвивальної системи з використанням новітньої інформації у сфері теоретичної, прикладної і практичної педагогіки та психології. Методологічні семінари, тренінгові технології, психотерапевтичні методики дозволили учителям оволодіти технологіями диференціації навчання, опанувати теоретичні схеми і моделі, ознайомитись із закономірностями наукового проектування цілісного модульно-розвивального процесу, базовою моделлю функціонування навчального модуля, досвідом поєднання основних сфер змістового модуля (знання, норми, уміння, цінності).

На практичних заняттях була відпрацьована змістова специфіка етапів модульно-розвивального процесу, підготовлено інноваційне програмово-методичне забезпечення. Поєднання різновидів теоретичної і практичної роботи забезпечило підготовку вчителя до втілення елементів нової освітньої технології, яка була апробована під час Всеукраїнського семінару в березні 1999 року. Аналіз дев'ятнадцяти модульних занять різних типів учасниками семінару за універсальною тест-картою і психолого-педагогічною експертизою ефективності модульно-розвивальних занять порівняно з традиційним уроком дали змогу зробити такі **висновки** про ефективність виконання програми дистанційної підготовки учителя-психолога-дослідника та зростання професійної майстерності педагогів як проектувальників

нового психокультурного змісту розвивальних взаємостосунків у класі та за його межами. Зокрема, встановлено, що:

а) загальний результат психолого-педагогічної експертизи показав домінування модульно-розвивальних занять (57,4%) над традиційним уроком (42,6%), що вказує на такий емпіричний факт: учителі значно більше часу працюють із оптимально заданим психолого-педагогічним змістом розвивальної взаємодії, а відтак спричинюють переважання психічного розвитку учнів над процесом привласнення ними знань, умінь, навичок;

б) найбільш успішно вчителі оволоділи часовою схемою організації навчального процесу (9 балів із 10-ти), деякими елементами програмово-методичного забезпечення (8 балів), практикою доцільного використання соціально-культурного досвіду під час розгортання соціально-педагогічної взаємодії (7 балів). Але такі ознаки нової системи як формування колективу і впровадження диференційованих освітніх технологій і технік, які потребують довготривалої сподвижницької роботи, залишилися втіленими лише частково (6 балів).

в) середні кількісні показники співпраці учасників навчально-виховного процесу в добуванні окремих фрагментів соціально-культурного досвіду за універсальною тест-картою засвідчили оволодіння учителями школи на високому рівні першими трьома етапами модульно-розвивального процесу, тобто учителі та учні краще втілюють настановчо-мотиваційний (18,5 балів із 30-ти можливих), теоретично-змістовий (18,7 балів) та оцінювально-смісловий (17,9 балів) етапи, які в деталізованій формі присутні і за традиційної системи навчання.

Моніторинг розвитку особистості учнів в освітньому процесі за основними показниками впливу інноваційної системи навчання був основним і водночас визначальним, оскільки фіксував психодуховні зміни в індивідуальному світі учня, котрі відбувалися як під впливом внутрішніх причин (самоспричинення, самоактивність, самопізнання, саморефлексія тощо), так і під дією зовнішніх обставин, у т.ч. умов соціальної взаємодії, спільного культуронаслідування шляхом відстеження динаміки розвитку розумової, соціальної, креативної і духовної метасфер учнів. Технологія такого моніторингу схематично зафіксована у **табл. 1**.

Зреалізована нами система експертного оцінювання основних внутрішніх змін у струк-

Таблиця 1

Технологія проведення соціально-психологічного моніторингу розвитку особистості учнів за експериментальних умов роботи школи модульно-розвивального типу

№ п/п	Зміст роботи	Виконавці
1	Визначення мети (вплив експериментальних умов розвитку школи на особистість) і вибір об'єкта (учні, вчителі, батьки)	Адміністрація, соціально-психологічна служба
2	Визначення критеріїв (рівень інтелектуального розвитку, вивчення соціальної сфери – адаптованості, соціальності, креативності, самоактуалізації та ін.), на основі яких здійснюватиметься визначення стану об'єкта	Адміністрація (директор, заступник директора з НЕР), соціально-психологічна служба
3	Добір діагностичного інструментарію щодо визначення реального стану об'єкта моніторингу	Науковий керівник, заступник директора з НЕР, соціально-психологічна служба
4	Збір інформації про стан та розвиток об'єкта моніторингу (проведення вимірювань): - <i>підготовчий етап (спільна підготовка психолога і вчителя)</i> вивчення тесту (мети, призначення, інструкції, змісту); випробування тесту з метою уникнення помилок під час тестування (розрахунок часу, обсяг і глибина підказок з боку вчителя, помилки при пояснюванні інструкції тощо); підготовка тестових зошитів, бланків для відповідей; складання графіка тестування; знайомство з обробкою результатів; вивчення вимог до вчителя під час діагностування. - <i>діагностична робота (проведення тестування):</i> чітке ознайомлення учнів з інструкцією; створення сприятливої емоційної атмосфери під час роботи учнів з тестами; присутність на процедурі тестування разом з психологом класного керівника, що забезпечує природність обстеження; самостійна робота учнів; збирання зошитів	Психологи, класний керівник, учитель Психолог, учитель Класний керівник Психолог, заступник директора з НЕР Психолог, учитель Вчитель Психолог, класний керівник Психолог, класний керівник Психолог, класний керівник
5	Обробка інформації (первинна кількісна обробка та нормування результатів тестування): перевірка правильності виконання тестових завдань; запис сумарних результатів до зведених таблиць (визначення рейтингу кожного учня у класі); побудова процентильної шкали і практичної моделі покласної диференціації	Психолог, учитель Психолог, класний керівник Психолог, заступник директора з НЕР
6	Аналіз інформаційних даних і зіставлення з результатами попередніх діагностичних досліджень (узагальнення результатів кожної вікової групи, окремих паралелей; визначення психосоціального особливостей розвитку школярів, загальних тенденцій інноваційних змін та формування висновків)	Психолог, адміністрація
7	Прийняття управлінських рішень (введення факультативних, корекційних програм, зміни у плануванні науково-методичної роботи з педколективом тощо).	Адміністрація
8	Розробка рекомендацій, їх написання і тиражування	Психолог, заступник директора з НЕР

турі особистості школярів не була одноаспектною. Навпаки, вона різнобічно визначала ефективність нововведень у різноманітних площинах та аспектах функціонування інноваційної освітньої моделі за четвертинною схемою: “параметри – критерії – показники – система діагностики та експертних методів”. Опрацьована в науковій школі проф. А.В. Фурмана нормативна таблиця дає цілісне уявлення про методологію моніторингових досліджень і розкриває основні шкали вимірювання такого складного явища як психосоціальний розвиток особистості у системі “учитель – учень – шкільне довкілля”.

Періодичне відстеження розумового, соціального, креативного і духовного розвитку особистості учнів зафіксувало істотні зміни в їхньому внутрішньому світі під впливом екс-

периментальних умов. Зокрема, про продуктивну творчу роботу педколективу школи над розумовим розвитком школярів свідчать результати вхідного, проміжного та підсумкового моніторингу їх інтелектуального розвитку, які подані у **таблиці 2**. При цьому коефіцієнт зростання інтелектуального потенціалу учнівських колективів підраховувався за формулою:

$$P = \frac{(E3-E1)}{N} \times 100\%,$$

де : N – загальна кількість задач тесту, E1, E2, E3 – середні арифметичні значення кількості правильно розв’язаних тестових завдань старшокласниками відповідно у 1997, 1999, 2002 роках (первинно – кількість розв’язаних

Таблиця 2

Експериментальна система параметрів, критеріїв, показників ефективності впливу модульно-розвивальної системи навчання на особистість старшокласника та експертні методи дослідження

Параметри ефективності впливу	Критерії результативності впливу	Показники ефективності впливу	Система діагностичних та експертних методів дослідження особистості старшокласника
Соціальність	1.Розумовий потенціал учнів і його динаміка під час експерименту	1.1.Вербальний (словесно-логічний) інтелект, оперування словесним матеріалом 1.2.Комбінаторні здібності, аналіз, синтез зображень 1.3.Здібності до абстрагування, теоретичного мислення 1.4.Система найважливіших людських здібностей (сприймання, аналіз, абстрагування, інтеграція, встановлення закономірностей та ін.) 1.5.Розумові дії із навчальним матеріалом. Візуальна інтуїція	Дослідницькі тести інтелекту: Тест розуміння словесних зв'язків (50 задач) ТРСЗ Прогресивні матриці Равена (60 задач) – ПМР Тест абстрактного мислення (50 задач) – ТАМ Тест загальних здібностей (100 задач) – ТЗЗ Шкільний тест розумового розвитку (40 задач) – ШТРР
	2.Соціальний потенціал, динаміка соціального розвитку під час експерименту	2.1.Ставлення, оцінка, внутрішнє прийняття, психічний образ, психологічна ситуація, спосіб взаємодії з оточенням 2.2.Емоційний, когнітивний та поведінковий компоненти, соціально-комунікативна активність 2.3.Положення учня у системі ділових взаємовідносин, динаміка соціального розвитку міжособових взаємин, гуманізація міжсуб'єктних контактів у колективі, позиція і статус особистості у колективі	Дослідницькі опитувальники особистості: Опитувальник А.Фурмана "Наскільки Ти адаптований до життя?" Соціально-психологічний клімат колективу Методика кординатно-соціограмного аналізу класного колективу
	3.Динаміка розвитку креативної сфери під час експерименту	3.1.Продуктування ідей та образів, здатність до творчої поведінки у соціумі, оригінальність	Тест Торренса
	4.Духовний потенціал, динаміка самоактуалізаційного розвитку під час експерименту	4.1.1.Часова компетентність 4.1.2.Внутрішня і зовнішня підтримка 4.1.3.Ціннісні орієнтації 4.1.4.Гнучкість поведінки 4.1.5.Сензитивність 4.1.6.Спонтанність 4.1.7.Самоповага 4.1.8.Самоприйняття 4.1.9.Погляд на природу людини 4.1.10.Сенергійність 4.1.11.Прийняття агресії 4.1.12.Контактність 4.1.13.Пізнавальні потреби 4.1.14.Креативність 4.2.Соціальні мотиви, благополуччя, престиж, уникнення неприємностей, ділові прагнення, змістовий інтерес	Самоактуалізаційний тест Е. Шострома Провідні мотиви навчальної діяльності
Креативність			
Духовність			

задач тесту одним учнем). Крім того, коефіцієнт приросту інтелекту характеризує тенденцію змін у життєдіяльності школи та її вихованців у бік негативний чи позитивний. Так, нульовий показник (діапазон: -0,5%:+0,5%) у творчій роботі педколективу над розумовим розвитком учнів указує на відносну незмінність навчально-виховного процесу упродовж експерименту. Діапазон (-1% і >) – на негативні явища у шкільному соціумі, втрату її розвиткових можливостей, діапазон (+1% і >) – на наявні позитивні зміни в інноваційній діяльності педколективу школи, колективу учнів, батьків, громадкості, сім'ї (табл. 3).

Аналіз поданих результатів інтелектуального обстеження старшокласників також дає

зможу зробити такі узагальнення: по-перше, має місце істотне зростання розумового потенціалу школярів за всіма п'ятьма дослідницькими тестами інтелекту, про що свідчить сумарний коефіцієнт за шкалою у підсумку шести років експерименту + 2,92; по-друге, наявний високий рівень зростання показників IQ на третьому етапі експерименту щодо першого практично за всіма тестами інтелекту, що підтверджує такий факт: уведення в повному обсязі всіх аспектів функціонування модульно-розвивальної схеми організації навчально-виховного процесу змінило на краще дидактичні умови, соціально-психологічну атмосферу шкільного доквілля і сприяло різнобічному розвитку нахилів і здібностей учнів.

Таблиця 2

Зведена таблиця результатів інтелектуального тестування учнів 9-11 класів ЗОШ №43 м.Донецька за етапами соціально-педагогічного експерименту “Школа самоствердження” і визначення загального коефіцієнта приросту інтелекту (вибірка 204 особи).

Система діагностичних методів	Клас	Кількість учнів	Максимальна сума балів	Кількість розв'язаних задач на різних етапах експерименту			Коефіцієнт приросту інтелекту (у%)
				1997	1999	2002	
TPC3-тест розуміння словесних зв'язків (50 задач)	9-А	17	850	267	281	302	4,1
	9-Б	31	1550	556	567	601	2,9
	9-В	29	1450	791	844	835	3,0
	10-А	30	1500	542	564	589	3,1
	10-Б	34	1700	1115	1148	1189	4,3
	11-А	31	1550	879	893	909	1,2
	11-Б	32	1600	850	871	895	2,8
	Разом	204	10200	5000	5168	5320	-
Е	-	-	-	24,5	25,3	26,0	3,1
ПМР – прогресивні матриці Равена (60 задач)	9-А	17	1020	248	261	273	2,4
	9-Б	31	1860	587	601	612	3,1
	9-В	29	1740	734	761	780	2,6
	10-А	30	1800	685	699	722	2,0
	10-Б	34	2040	746	764	795	2,4
	11-А	31	1860	666	681	704	2,0
	11-Б	32	1920	782	804	842	3,1
	Разом	204	12220	4448	4571	4728	-
Е	-	-	-	21,8	22,4	23,1	2,2
ТАМ – тест абстрактного мислення (50 задач)	9-А	17	850	221	234	248	4,3
	9-Б	31	1550	602	611	634	2,0
	9-В	29	1450	626	664	687	4,2
	10-А	30	1500	612	624	663	3,4
	10-Б	34	1700	755	780	810	3,8
	11-А	31	1550	650	675	694	2,8
	11-Б	32	1600	774	793	826	3,2
	Разом	204	8400	4240	4381	4562	-
Е	-	-	-	20,8	21,4	22,6	3,4
ТЗЗ – тест загальних здібностей (100 задач)	9-А	17	1700	624	639	642	1,0
	9-Б	31	3100	1028	1054	1091	2,3
	9-В	29	2900	988	1054	1078	3,1
	10-А	30	3000	1100	1122	1171	2,3
	10-Б	34	3400	994	1036	1062	2,0
	11-А	31	3100	1102	1131	1168	2,1
	11-Б	32	3200	1115	1127	1181	2,0
	Разом	204	20400	6651	7163	7393	-
Е	-	-	-	27,7	35,1	35,6	2,1
ШТРР – шкільний тест розумового розвитку (40 задач)	9-А	17	560	234	248	321	5,1
	9-Б	31	1240	481	512	529	4,3
	9-В	29	1160	502	531	560	5,0
	10-А	30	1200	472	504	528	4,6
	10-Б	34	1360	481	513	530	3,6
	11-А	31	1240	455	481	508	4,2
	11-Б	32	1280	475	502	521	3,6
	Разом	204	8040	3100	3291	3457	-
Е	-	-	-	15,6	16,1	16,9	3,8
Загальний показник у школі				22,0	24,0	24,8	2,92

Позитивними є результати кількісного аналізу динаміки розвитку мотивів навчальної діяльності (табл. 4). І це певною мірою закономірно, адже основним чинником розвитку самостверджувальних процесів є внутрішня мотивація учня. За МРСН остання

– предмет особливої уваги вчителів-дослідників. Глибинне розуміння особистості учня, його потреб та інтересів, оволодіння технологією розвивальної паритетної взаємодії, зміна статусу школяра у системі “вчитель-учень” дозволили системно стимулювати розвиток

Таблиця 4

Результати кількісного аналізу мотивів навчальної діяльності учнів 9, 11 класів
ЗОШ № 43 м.Донецька (проект “Школа самоствердження”)
за основними етапами експерименту (вибірка 204 учня)

Етапи експерименту	Мотиви навчальної діяльності (у %)						
	Соціальний	Благополуччя	Престиж	Уникнення неприємностей	Діловий	Змістовий інтерес	Відсутність мотивів
I – 1997	8,3	14,7	19,1	24	5,8	17,2	10,4
II – 1999	15,3	15,9	20,4	13,4	10,3	15,4	8,8
III – 2002	21,3	15,4	19,1	1,5	12,1	30,4	
Разом	44,9	46	58,6	38,9	28,2	63	19,2
Середній показник	14,9	15,3	19,5	12,9	9,4	21	6,4

мотиваційної сфери його особистості і переважно домогтися закріплення у більшості школярів провідних мотивів навчальної діяльності. Тому таке важливе значення для підтвердження ефективності соціально-педагогічного експерименту має вивчення зазначеної *мотивації*, що здійснювалося за анкетною “Провідні мотиви навчальної діяльності школярів”.

Результати, подані у таблиці 4 за підсумками анкетування, фіксують стійку тенденцію зростання соціальних мотивів навчання (+ 21,3%), ділового мотиву (+ 6,3%), змістово-предметного інтересу (+ 13,2%). Водночас мотиви благополуччя, престижу як зовнішні мотиви навчання залишаються майже незмінними. Істотно знижується мотив уникнення неприємностей (- 22,5%). Водночас найвідрадніше, що безмотиваційна навчальна діяльність учнів сукупно дорівнює всього 6,4% на результативно-узагальнювальному етапі експерименту. Така тенденція пояснюється спрямованою роботою педколективу школи, який задіяв нову соціокультурну стратегію навчання і керується у своїй професійній діяльності цілями нормативно-ціннісного збагачення ментального досвіду наступників, а не тільки їхніми знаннями і вміннями.

Зведені результати вивчення особистісної адаптованості учнів 9-11 класів на основних етапах експерименту відображені у *табл. 5*. Вони діагностують соціальне ставлення учня у широкому культурно-середовищному контексті (школа, сім'я, вулиця, власне Я) і кількісно характеризують такі пласти-сегменти внутрішнього світу особи як ставлення, оцінка і самооцінка, суб'єктне прийняття, психічний

образ, соціальна ситуація, Я-концепція (за концепцією А.В. Фурмана). Вкажемо на основні залежності:

по-перше, чітко простежується тенденція до зростання особистісної адаптованості учнів від початку до кінця експерименту під впливом введення низки експериментальних умов; так, зростання критеріального коефіцієнту від першого до третього етапу пошукування становить + 4,9%;

по-друге, простежується динамічна тенденція зростання показників особистісної адаптованості учнів незалежно від типу диференціації класного колективу, що є позитивним результатом професійної діяльності учителів і свідчить про доцільність застосування науково-діагностичних технологій покласної і внутрішньокласної диференціації;

по-третьє, зменшилася кількість дезадапованих школярів і збільшилася кількість адаптованих, що вказує на високий рівень гармонізації і гуманізації соціально-педагогічного простору школи (взаємин у системі “учитель-учень”, “учень-шкільний колектив”, “учень-педпрацівник”, “учень-сім'я”, “учень-вулиця”, “учень-власне Я”).

по-четверте, динаміка кількісних змін за етапами експерименту показує, що кількість неадапованих учнів зменшилася на 16%, а дезадапованих – на 12% і склала на третьому етапі всього 9% усієї вибірки.

Діагностика соціально-психологічного клімату фіксує якість внутрішньогрупових стосунків в учнівських колективах, виявляє емоційний, поведінковий і когнітивний компоненти життєдіяльності навчальних груп. Подані

Таблиця 5

Зведені результати дослідження особистісної адаптованості учнів 9-11 класів
ЗОШ № 43 м.Донецька за шість років соціально-педагогічного експерименту
за науковою програмою “Школа самоствердження”
(тест “Настільки ти адаптований до життя?”, вибірка 204 особи)

Клас	Кількість учнів	Етапи соціально-педагогічного експерименту									Коефіцієнт зростання особистісної адаптованості %
		1997			1999			2002			
		Сума балів	Середній показник адаптованості		Сума балів	Середній показник адаптованості		Сума балів	Середній показник адаптованості		
			Бали	%		Бали	%		Бали	%	
9А	17	904	53,2	70,9	945	55,6	74,1	972	57,2	76,2	5,3
9Б	31	1674	54,0	72,0	1698	54,8	73,0	1754	56,6	75,4	7,1
9В	29	1490	51,4	68,5	1513	52,2	69,6	1577	54,4	72,5	4,0
10А	30	1488	49,6	66,1	1542	51,4	68,5	1608	53,6	71,4	5,3
10Б	34	1720	50,6	67,4	1740	51,2	68,2	1795	52,8	70,4	3,0
11А	31	1636	52,8	70,4	1643	53,0	70,6	1692	54,6	72,8	2,4
11Б	32	1804	56,4	75,2	1817	56,8	75,7	1943	62,2	82,9	7,7
Разом	204	10716	–	–	10898	–	–	1134	–	–	–
Середній показник		–	52,5	70,0	–	53,5	71,3	–	55,9	74,5	4,9

результати системних досліджень цього клімату учнівських колективів 9-11 класів на початку і на кінець експерименту (табл. 6) показують, що має місце позитивна тенденція до його поліпшення у цілому і зростання кількісних показників усіх його компонентів. Так, якщо у 1997 році з семи класних колективів 9–11 класів позитивний соціально-психологічний клімат мали три, то у 2002 – п'ять колективів.

Поглиблений аналіз зведених даних вказує на кілька важливих моментів: 1) виявлено домінування поведінкового компонента психологічної атмосфери у співпраці учнівських груп, що вказує на пріоритет бажання школярів навчатися разом, їхнє позитивне ставлення до спільної освітньої діяльності і прагнення спілкуватися з ровесниками; 2) встановлено, що рівень когнітивного компоненту з досить низьким показником на підготовчому етапі істотно зростає на узагальнювальному (0,53 і 0,62), що свідчить про стабільне зростання зацікавленості учнів особистим життям однокласників і посилення прагнення краще знати всіх своїх однолітків.

Соціальний розвиток класних колективів і внутрішньокласних взаємин характеризують дані соціометричних досліджень. Так, метод соціального дослідження у нашому досвіді застосовувався для діагностики міжособистісних і міжгрупових відносин у класних колективах та вивчення динаміки змін у структурі соціальних груп і пануючої у ній психологічної

атмосфери за основними етапами введення експериментальних умов (табл. 7). Разом із формальною структурою взаємин, яка відображає нормативну, обов'язкову сторону людських відносин, у класному колективі завжди є психологічна структура неформального порядку, котра утверджується як система міжособистісних відносин, симпатій і антипатій. Здебільшого таких структур декілька – взаємопідтримки, взаємовпливу, престижу, лідерства тощо.

Аналіз даних таблиці 7 дає змогу зробити такі узагальнення: 1) чітко простежується тенденція зниження статусу лідерів від підготовчого етапу до узагальнювального (-5,2; -3,5), щонайперше завдяки психологічно грамотній організації діалогічних взаємин у класі та соціально-розвивальному тренінгу на кожному етапі навчального модуля. Кількість лідерів (1,7%) на узагальнювальному етапі експерименту стає оптимальною для існування здорового клімату в колективах; 2) кількість особистостей, яким віддали перевагу, постійно зростає упродовж введення експериментальних умов (+ 8,8%, + 15,7%) і становить на третьому етапі 57%, що вказує на високий рівень згуртованості у колективах учнів та гармонізацію їхніх взаємостосунків.

Дослідження креативної сфери учнів за тестом Торренса та опитувальником Е. Шострома дало змогу отримати дані, аналіз яких висвітлює особливості творчого потенціалу особистості школярів. Ключовим показником

Таблиця 7

Результати соціометричного дослідження учнів 11 класів ЗОШ № 43 м.Донецька за етапами експерименту (проект “Школа самоствердження», вибірка 63 особи)

Етапи експерименту	Соціальний статус учня (у %)			
	Лідери	Яким віддали перевагу	Прийняті	Ізольовані
I 1997	15,7	33,3	43,8	7,0
II 1999	10,5	42,1	43,8	3,5
III 2002	7,0	57,8	35,0	0
Σ, кількість учнів	19	76	70	6

феномена самоактуалізації. Зокрема, її 126 позицій утримують на вибір два судження ціннісного або поведінкового характеру та організовані у 14 шкал – дві базових (“часова компетентність” і “підтримка”) і дванадцять додаткових. Результати вивчення рівня самоактуалізації старшокласників ЗОШ № 43 м. Донецька на трьох етапах експерименту наведені у **табл. 9**.

Аналіз одержаних даних дає змогу зробити такі **висновки**:

1. За шість років фундаментального експериментування відчутно зріс як сумарний показник коефіцієнта самоактуалізації (від 43,1 до 50,7%), так і його структурні складові, що характеризують зростання тринадцяти шкальних показників прагнення особистості до самоздійснення (сумарне зростання коефіцієнта відповідно становить 8,7% та 8,9%). У контексті досліджуваної проблематики це означає, що кожний учень став більш незалежним у своїх учинках, думках, переконаннях, принципах. Усе це сприяло збільшенню вчинкового поля внутрішньої свободи і незалежності поведінки особистості від оточення у ситуації підтримки культурних норм навчання як соціальної діяльності.

2. Крім базових шкал, має місце істотне зростання коефіцієнта самоактуалізації ще за восьми додатковими: самосприйняття – на 11,1% (розуміння людиною себе такою, яка є насправді поза оцінкою власних переваг і недоліків); сенергійності – на 11% (здатність до цілісного сприймання світу і людей); гнучкості поведінки – на 3,1% (здатність швидко й адекватно реагувати на ситуативні зміни); спонтанності – на 3,5% (спроможність природно виявляти свої почуття, бути безпосереднім, відкритим); сензитивності – на 8,9% (самоусвідомлення особистістю своїх потреб і

почуттів); прийняття агресії – на 8,1% (уміння індивіда приймати своє роздратування та агресивність як природні вияви людської природи); креативності – на 3,7% (реалізація творчої спрямованості особистості); контактності – на 6,8% (здатність особистості швидко встановлювати теплі емоційні взаємостосунки з іншими людьми).

3. Особливо позитивним є факт посилення позитивної тенденції до самореалізації за аналогами “пізнавальні потреби” (+4,9%), ціннісні орієнтири і самоповага (+2,6% та 4,5%).

Попередні висновки щодо ефективності інноваційних перетворень. Системний соціально-психологічний моніторинг освітнього процесу в досвіді роботи ЗОШ №43 м. Донецька виконував такі головні функції: аналіз стану освітньої системи, яка поетапно трансформувалася в модульно-розвивальну, особистісно зорієнтовану; внесення корекційних змін в організацію навчально-виховного процесу; прогнозування результатів розвитку інноваційних змін та фіксація просування педколективу та учнів у вирішенні щоденних проблем особистісної соціалізації.

Запропонована програма досліджень наочно продемонструвала певні конструктивні можливості відстеження позитивних тенденцій і змін у внутрішньому світі особистості учнів, розгортанні процесів соціального самоствердження на рівні об’єктивно-критеріального оцінювання впливу експериментальних умов освітнього процесу:

- має місце істотне зростання розумового потенціалу школярів за всіма дослідницькими тестами інтелекту, про що свідчить сумарний коефіцієнт зростання за шість років на 2,92%;
- позитивними зрушеннями характеризується розвиток соціальної сфери особистості учнів та учнівських колективів: а) переважанням

Таблиця 8
 Результати дослідження креативної сфери внутрішнього світу особистості старших учнів ЗОШ № 43 м.Донецька
 (програма "Школа самоствердження" за етапами експерименту (вибірка 204 особи))

№	Пі	1 етап				2 етап				3 етап				4 етап				Σ	M	S		
		1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4					
38	37	39	41	38	40	42	37	43	40	41	4	5	7	7	21	23	22	43	37	6	1-2-3-4	
39	31	26	40	40	45	33	43	46	46	38	45	32	38	38	38	49	49	50	49	33	1-2-3-4	
40	33	26	43	30	39	31	41	42	31	3	10	10	10	20	20	16	36	35	37	6	1-2-3-4	
41	30	27	40	47	47	38	47	46	31	46	17	17	23	23	23	49	52	50	49	25	1-2-3-4	
42	34	29	43	43	46	31	43	43	30	3	10	10	10	20	20	19	39	42	36	19	1-2-3-4	
43	31	37	43	42	46	31	46	41	32	3	10	10	10	20	20	16	39	43	42	2	1-2-3-4	
44	33	38	38	40	49	31	49	49	3	10	10	10	10	20	20	14	44	44	40	25	1-2-3-4	
45	33	38	43	43	47	38	48	48	46	46	17	17	23	23	23	49	50	46	40	5	1-2-3-4	
46	34	29	43	43	46	31	43	43	30	3	10	10	10	20	20	19	39	42	36	19	1-2-3-4	
47	31	37	43	42	46	31	46	41	32	3	10	10	10	20	20	16	39	43	42	2	1-2-3-4	
48	33	38	38	40	49	31	49	49	3	10	10	10	10	20	20	14	44	44	40	25	1-2-3-4	
49	33	38	43	43	47	38	48	48	46	46	17	17	23	23	23	49	50	46	40	5	1-2-3-4	
Σ	-	271	315	315	323	271	320	320	282	271	95	95	123	123	123	282	282	282	282	123	308	1-2-3-4

Таблиця 9

*Зведені результати усереднених даних
рівня особистісної самоактуалізації учнів
11^х класів ЗОШ № 43 м. Донецька
за етапами експерименту
(програма “Школа самоствердження”,
вибірка 63 особи)*

Назва шкал	Коефіцієнт самоактуалізації			% зростання КСА
	1997	1999	2002	
Часова компетентність	42,4	46,5	51,1	8,7
Внутрішня і зовнішня підтримка	41,3	48,0	50,2	8,9
Ціннісні орієнтації	48,7	49,0	51,3	2,6
Гнучкість поведінки	41,6	47,7	49,5	8,9
Сензитивність	39,7	44,3	48,6	8,9
Спонтанність	38,2	47,4	49,9	11,7
Самоповага	49,1	51,6	53,6	4,5
Погляд на природу людини	47,4	49,2	49,4	2,0
Сенергійність	39,6	47,8	50,6	11,0
Прийняття агресії	41,5	45,2	49,6	8,1
Контактність	45,8	50,1	52,6	6,8
Самоприйняття	39,2	47,8	50,3	11,1
Пізнавальні потреби	48,9	50,3	53,8	4,9
Креативність	41,3	47,4	49,5	8,2
Середні значення	43,1	48,0	50,7	7,6

сприятливого соціально-психологічного клімату в усіх класах; б) зменшенням кількості учнів з низьким рівнем особистісної адаптованості на 16%; в) зростанням згуртованості класних колективів та гармонізації стосунків між учнями;

· істотно підвищився духовний і самоактуалізаційний потенціал старшокласників (+7,6%): вони стали більш незалежними у своїх учинках у ситуації підтримки й обстоювання культурних норм соціальної діяльності;

· приріст творчого потенціалу старших учнів підтверджується фактом розвитку їх креативності (сумарний коефіцієнт зростання +3%) та реалізованою можливістю кожного утвердитися у шкільному доквіллі як суб'єкт, особистість, індивідуальність.

Узагальнення всього комплексу отриманих результатів здійсненого моніторингу наочно підтверджує позитивні експериментальні здобутки педколективу ЗОШ №43 м. Донецька під час виконання наукової програми “Школа самоствердження”.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

1. Соціальне самоствердження – вирішальний крок особистості на шляху самоактуалізації, утвердження психічного здоров'я та максимальної самоефективності свого життя. Тому найвищою винагородою для мене є подяка учнів і батьків за створення школи, яка вчить учнів життєактивності, самоповазі, самореалізації, особистісному самоствердженню.

2. Досвід роботи у форматі експерименту свідчить, що директору треба особисто змоделювати перспективний, випереджальний розвиток школи, оволодіти гнучким (адаптивним) стилем керівництва, забезпечити сприятливий соціально-психологічний клімат, сформувані колектив однодумців. Можна зробити висновок, що успішне просування в експериментальній діяльності можливо лише за умов тісної співпраці з науковцями, особистого прикладу у проведенні відкритих модульних занять, семінарів, комплексних психодіагностичних досліджень.

3. Багаторічний досвід школи вже сьогодні втілюють десятки шкіл м. Донецька, України, використовується інститутами післядипломної педагогічної освіти, вищими навчальними закладами для підготовки студентів та поширення ідей індивідуалізації, диференціації, модульно-розвивального навчання та самореалізації особистості учнів.

Надійшла до редакції 28.02.2007.